

віть сміло назвати батьківщиною модерних політичних теорій і доктрин. Її політичне життя в XIV. і XV. століттях було дуже інтензивне, а зверхнім доказом цього було, що впродовж розмірно недовгого часу вона перебула всі до того часу відомі форми державного устрою. Вже Данте, маючи на думці часті зміни її конституцій, порівнював її до хорого, що постійно зміняє своє положення, аби зменшити болі. Всього два століття ділять „Il principio“ від „De monarchia“ великого вигнанця, а яка прірва між цими двома творами! Який довгий шлях з непаду пройшла політична думка впродовж цих двох століть. Не лише дві різні ідеї панування репрезентують ці два політичні твори, — в Данте володар універсальної монархії, наслідниці старої римської імперії, це справедливий, люблячий своїх підданих найвищий суддя на землі, відповідальний перед Богом, а Макіавелів ідеал пануючого це Чезаре Борджя, символ рознузданої, нічим необмеженої самоволі тирана, — але крім цього репрезентують вони два різні світи, світ порядку і законності середньовічної Європи і світ політичного хаосу на склоні середньовіччя, в добі ренесансу.

Великого творця, всеодно чи це мистець чи державний муж, можна зрозуміти незалежно від його оточення та без знання його часу, бо його точка тяжости лежить у нім самім, в творчій силі його духа. Але коли говорити про Макіавеля, то не можна розглядати його ізольовано від тих обставин, в яких він жив і діяв, бо він не творив нової дійсності, нового світу з глибин власного серця, він лиш рефlekтував це, що бачив, чув, пережив, пропускаючи це крізь призму незвичайно бистрого ума. Як тісно звязані його твори з обставинами його часу, видно хоч би з цього, що часто стрічається в них місця, що їх можна зрозуміти, тільки знаючи тогочасні відносини. Коли все ж таки його писання не припали попелом забуття, а зберегли й досі свою свіжість і безпосередність, то це завдяки незвичайним здібностям його інтелекту й особливій гостроті зору. Він знаменито проглянув людську душу й це зробило його одним з визначних психологів, — але в найвищу сферу людської душі він заглянути не міг. Та про це нижче

Політичні відносини в Італії в XIV. і XV. в.

Розвиток політичного життя Італії після боротьби Гогенштауфів з папами пішов в іншій напрямку, як в решті Європи. Коли тут, у Франції, Іспанії, Англії, почасті в Німеччині (де хоч формально єдність була збережена) дійшло до створення великих держав-монархій, то в Італії потворився побіч існуючих уже цілий ряд нових малих державок і самостійних міст. В безнастанній метушні й боротьбі всіх проти всіх — тиранів між собою, Гібеллінів з Гвельфами, партій між собою, шляхти з цеховими організаціями — дісталася влада в більшості цих державок до рук амбітних людей, що заснували згодом ряд нових династій (Vis-

conti, Sforza, Medici, Gonzaga, Este), спираючись на наємнім війську й кондотієрах. Ці дві сили були головною й єдиною їх опорою, але не лише їх, а взагалі підставою державного життя цих політичних творів. Громадянство в давнім змислі, як свідомо і зріжничкована організація збірної волі народу, в же не існувало. Процес переміни громадянських організацій (станів, громад) в безформну, безвольну й обеззброєну масу, якої єдиною громадянською функцією було плачення податку, почався за „першого модерного чоловіка на престолі“, цесаря Фридриха II. Коли в середньовіччю всякі завойовання й узурпації спиралися на дійсним чи принайменше мнимим праві наслідства, чи взагалі на основі якогось права, або відбувалися проти невірних чи екскомунікованих — значить мусіли мати в очах публичної опінії якась оправдання — то в Італії вводить зять Фридриха II., Еццеліно да Романо, предтеча Чезара Борджі, новий, ренесансовій добі в Італії так дуже питомий дух, в політичне, міждержавне життя: завойовування й основування нових престолів шляхом масових мордів, безлічі злочинів і беззаконня. Для таких часів чужими й неприємливими були проповідувані Томою з Аквіну погляди про законність правління й „конституційний“ устрій, де володар спирає свою владу на народніх репрезентантах. Політичне життя варваризувалося скорим темпом і тирані в роді Еццеліна да Романо знаходили своїх апольгетів. А народ, перемінений в череду строго контрольованих підданих, не мав найменшої змоги спротиву. Один з найкращих знавців італійського ренесансу, Якоб Буркгардт так говорить про тогочасні політичні відносини: „Вже XIV. століття мало поняття про малу тривкість і недостачу безпеки цих (зн. італійських) тираній. А що з внутрішніх причин політичні устрої цього роду є постільки триваліші, посільки більша їх територія, то сильніші самодержці були завжди склонні поглотити менших. Які гекатомби малих володарів пожертвовано в цім часі самим лише Вісконтам! До цієї зовнішньої небезпеки долучувалося з правила майже завжди внутрішнє кипіння, а вплив такого положення на настрої пануючого мусів бути переважно вповні шкідливий. Фальшива всемогутність, виклик до вживання і всякого роду самовдовілля з одної сторони, а вороги й заговірники з другої робили з нього майже неминуче тирана в злім значінню цього слова. Хоч би принайменше власним кровним своякам можна було довіряти! Але ж де все було беззаконне, там не могло втворитися ніяке тривале право наслідства, ані для унаслідження панування, ані для поділу майна, а до того в грізну хвилю усував малолітнього або нездарного князевича рішучий кузин чи вуйко таки в інтересі роду. Так доходило до цього, що цілий ряд невдоволених і мстивих свояків нападав на свої родини; взаємини, що нерідко виявлялися в отвертій зраді і диких родинних убійствах“. Дуже плястично змальовує дальше Буркгардт ці відносини, оповідаючи про одного тирана-ізгоя, який на запит післанця від його наслідника, коли задумує повернути, відпові:

„Не скорше аж його злочинства стануть більшими від моїх злочинів“. Або знов Фридрих Великий, автор „Антимакіявеля“ так висловлюється про ці часи: „Символом цього, чим були італійські князі за часів Макіявеля, є казка про Кадмоса, що посіяв зуби змія, ним убитого, з чого виріс войовничий нарід, який сам себе вирізав. Знищили їх віроломності та зради, яких вони допускалися. Читайте лиш італійську історію кінця XIV. і початку XV. століття. Що іншого знайдете крім жорстокостей, бунтів, насильств, союзів для взаємного нищення, узурпацій, скритовбійств, одним словом відразливого збору злочинів, що сама уява про них викликає жах?“ Як завжди необмежене панування тиранів викликає розвиток заговорництва, так і в Італії того часу буйно процвітало це ремесло, затративши свій ідейний підклад і скоро пройшовши еволюцію від Брута до Катиліни. Так Італія часів Макіявеля находилася в тяжким політичним і моральним занепаді — хоч так буйно розвивалися мистецькі і літературні сили. Рух Гвельфів виявив досить сили, щоби знищити в Італії значіння й впливи німецької імперії та потворити ряд малих держав, але він не спромігся на зєднання Італії. Старий дух гордого республіканського міщанства скоро завмер, а з ним і інтерес до політики, що уможливило зріст необмеженого абсолютизму малих князиків, які ввели цілий край в стан повного хаосу й анархії. Вдумчиві патріоти бачили, куди це веде їх батьківщину й передбачували чуже завойовання. І справді з кінцем XV. віку Італія стає наново тереном експанзивної політики Франції й Еспанії. Французький король Карло VIII. розпочав 1494 довгу європейську боротьбу за володіння Італією, яка закінчилась тим, що рішаючий вплив на півострові осягнула Еспанія, а Італія втратила самостійність на час трьох століть.

Повстання „Князя“ й еволюція Макіявеля.

Очевидно, що такий стан політичного розкладу витворював атмосферу, яка мусіла витиснути своє пятно не лише на життя Макіявеля, але ще більше на його творах. В 29-тім році життя (1498) став Макіявель як секретар верховної ради десятиох на службу рідного міста. Упадок республіканського режиму й поворот Медічів мав тяжкі наслідки і для нього, він мусів перебути в'язницю і тортури, після того жив здалека від участі в політичній життю, не можучи цілими літами діждатися сповнення свого бажання — зєднати собі прихильність Медічів. Врешті це йому вдалося та Медічів знов прогнано з Фльоренції і відновлено республіканські порядки. Нові власть імущі вважали його зрадником народньої справи і не хотіли про нього вже нічого чути. В недостатках, зненавиджений і огірчений помер 1527. р., розчарувавшись у своїх політичних мріях, помер серед грізної небезпеки упадку рідного міста й Італії.

Примушений довгими роками до безділля, пекуче відчував

це як особисте нещастя, бо Макіявель належить до людей, що створені до політики й не можуть жити, не займаючись громадськими справами. Тому старався всіми силами зєднати довіря Медіців і в тій цілі написав „Книгу про князя“ з наміром присвятити і передати її одному з них. „Я мушу це йому присвятити. Я виснажуюсь і не можу довше залишатись в такому положенні, не попавши в убожество, що віддасть мене на погорду других. Я бажав би, щоби Медічі взяли мене на свою службу“ — писав він у листі до приятеля, повідомляючи його про написання „Князя“. Але його наміри не зараз були заспокоєні, бо ще шість років лишився без жадного уряду. Тіх шість років — це був час, коли він перейшов еволюцію від апольогії абсолютизму і тиранії до захоплення республіканськими ідеалами. Понуку до цього дали завзяті дискусії в однім республіканськім клубі в Фльоренції про старий Рим і римських істориків, де Макіявель теж брав участь. Цю першу добу його політичних переконань репрезентує „Il principe“, свого роду підручник чи катехизм абсолютистичного володаря; головною його думкою є: „Єдиною ціллю князя мусить бути збереження свого життя і свого панування. Всі засоби, якими він при цьому користуватимься, будуть оправдані“ (Prin. XVIII.). Цілком інакший дух віє в другім з більших його творів, написанім шість літ опісля, в „Розважаннях до перших десяти книг Тита Лівія“. Там напр. Макіявель пише: „Князь навпаки рідко старається зєднати свою користь з користю держави. І тому з приходом тиранії (цього слова він скрупульятно оминає в „Князю“ — М. Д. Д.) зивмирає всякий поступ і звичайно настає занепад“ (Discorsi II. 2. Підкр. наші). Провідній ідеї „Il principe“ — князеві для втримання свого панування все вільно — протиставить Макіявель у „Розважаннях“ конечність законного правління: „І монарх і республіка завжди потребували обмеження законом. Бо дурним є князь, що може робити все, що хоче, і немудрий народ, як робить, що йому подобається“ (I. 58.). Автор „Князя“ писав шість літ пізніше: „Як достойними похвали є основники королівства чи республіки, так знов гідними проклонів є заснователі тиранії“ (Discorsi I. 10). — Хіба не без основи буде інтерпретувати цей відступ від перше проповідуваних засад між іншим і тим, що Макіявель сам мусів бачити їх згубні наслідки для батьківщини, не міг не запримітити, як вони доливали оливи до вогня.

Чезаре Борджя.

Як головний взірець і приклад до наслідування пануючого дає Макіявель Чезара Борджю. Годі робити з „Il principe“ талмуд чи підручник для вивчення політичних мудростей і тому можемо собі дозволити оглянути цю постать не лиш такою, якою показав нам її Макіявель, але глянути на неї об'єктивно в цілій її наготі;

тоді й „Князь“ набере для нас іншого значіння. Вже Макіявель сам відкрив нам скравок занавіси, оповідаючи в VII. главі „Князя“ про це, як то Чезаре Борджя казав по звірськи розтяти на двоє свого вірного міністра і так покраяного трупа з застромленим катівським ножом залишити на видовище народові, аби відвернути від себе гнів підданих за жорстоке панування, хоч зарізаний міністер був тільки виконавцем його волі. Хто хоче ближче пізнати цього тирана, хай загляне до Буркгардта „Die Kultur der Renaissance in Italien“, хай прочитає графа Gobineau „Renaissance“ та „Антимакіявеля“. Рафінована жорстокість межуюча зі сатанізмом, дика безоглядність у виборі засобів, не хетуюча навіть найбільш огидними злочинами, безмежна жажда панування за всяку ціну і заспокоєння амбіції власної великості, безприкладне віроломство, притім обрахована холонокровність і геніяльне вміння обманювати других — прикмети, що ними він так щедро був вивінований. Його панування сіяло жах і смерть довкруги. Ось кілька прикладів: опанувавши свого батька, сумної слави Олександра VI., не завагався він спонукати його до вбивства його улюбленого сина, а свого брата майже на очах власної сестри. Венеціанський посол сповіщав з Риму 1500. р.: „Кожної ночі находять в Римі чотирох або п'ятох замордованих, а саме єпископів, пралатів та інших, так, що всі в Римі дрижать зі страху перед убійствами герцога (Чезара)“. Кого не можна було післати на той світ насильством, до того вживали Борджі отруї, але самі вкінці впали жертвою власних підступів, бо підчас одного бенкету, призначеного на те, щооби кільком кардиналам подати отруу, самі через помилку випили затроєне вино, з чого батько зараз помер, а Чезаре лише з трудом виздоровів, змагаючись зі смертю. „Не можна назвати такого злочину, що його не поповнив би Чезаре Борджя“ — каже Фридрих Великий.

Макіявелізм.

Коли мимо всього для Макіявеля ідеалом пануючого був таки Чезаре Борджя, то це тому, що він найбільше відповідав цим уявленням про панування і володаря, що їх Макіявель зясував у „Князю“, головно в главах 15—18, а саме, що пануючому для осягнення своїх цілей — всеодно, які це цілі — можна й треба вживати всіх доступних засобів без огляду на це, яка їх вартість з погляду етики, релігії, моралі, без огляду на це, в яким відношенню вони стоять до всіх вищих, шляхетних поривів людської душі. Князь може бути жорстоким, звірським, скупим, рознузданим, невірним, безрелігійним, може недотримувати слова й зобов'язань, але мусить поступати так, щооби викликати в підданих сповид, що він має лише самі шляхетні прикмети¹⁾. Князеві вільно

¹⁾ Не можемо не зацітувати „Антимакіявеля“ що відносно цього місця пише: „Великі князі, так як сонце власних плям, не можуть укрити своїх блудів і свого характеру перед очима цих численних, що на них звертають увагу... Отже надармо князь буде маскуватись устами... Ролю жадної людини не граємо так добре, як цю, що нею ми дійсно є“. Так і видно, що це пише людина, в якій в жилах пливе королівська кров, а не теоретик-обсерватор.

поповнювати всі злочини, якими він задумує здійснити свої наміри, коби лиш були зручно виконані й у відповідну пору. В цім і міститься суть макіявелізму. А в нас знаходяться ще люди, що роблять з макіявелізму ідеологію, підправляють його сосом шумних фраз, аби став лекше приємливим і притім мають ще відвагу звязувати це все зі справою морального відродження нації (sic!). Справді не знаєте, чому дивуватися: чи злові цих людей, чи їх необмеженій безвідповідальності за це, що проповідують. Але вже на основі представлення самого Макіявелля макіявелізм Чезара зовсім себе не оправдав, бо Чезаре, хоч як безоглядний, не осягнув своїх цілей. Макіявелль хоче оправдати його невдачі „неприхильністю судьби“, але це тільки реторичний зворот, бо кілька сторінок дальше каже, що причиною його невдачі була таки власна помилка Чезара, а виразніше кажучи, знищили його ці засоби, яких він вживав проти других, отже макіявелізм. Не від речі буде послухати, що говорить автор „Антимакіявелля“ про двоїчість макіявелізму. Взагалі цим усім, що хочуть з „Il principe“ зробити дороговказ і дорадника для поступовання не лише в політичнім, але й в приватнім життю, не зашкодить прочитати цей твір Фридриха Великого, а знайдуть там неодна не цілком зайве доповнення „Князя“¹⁾. „Чи можна — пишеться там — читати такі правила, не жахаючись з відрази й спротиву? Та ж це значить усе, що в світі є святого, подоптати ногами й відчинити двері егоїзмові. Як? Коли якийсь амбітник забрав насильством землі іншого князя, то повинен мати право усунути його скритовбійством або отруєю? Але якраз цей здобувець цим, що він так поступає, вводить на світ засіб, який на ніщо інше, лише на його згубу вийде. Інший, ще більш амбітний і зручніший від нього, покарає його правом відплати, нападе на його краї і вб'є його з такою самою жорстокістю, з якою він нищив свого попередника. Часи Макіявелля дають нам аж забагато прикладів на це: чи не бачите Олександра VI. в небезпеці втратити престіл ізза своїх пороків; чи не бачите Чезара Борджю, як він ограблений зі всіх завойованих країв, нужденно помер; а Галсаццо Сфорца, замордований посеред церкви в Міляно; Л'юдовіко Сфорца, що помер у Франції в залізній клітці; принци Йорку і Ланкастеру, як вони себе взаїмно знищили; грецькі цісарі, як один другого вбивав, аж вкінці турки використали їх злочини і зробили кінець їх ослабленій могутості“.

Макіявелль і Чезаре Борджя. Ренесансова духовість. Дисгармонія Макіявеллевого патріотизму з його симпатіями до Ч. Борджі.

Крім цієї, так би мовити, ідеологічної причини є ще інші підстави симпатій Макіявелля до Чезаре Борджі і захоплення ним. Макіявелль сподівався, що цей знищить папську державу, яка на

¹⁾ Коли пан Донцов робить з Фридриха Великого практика макіявелізму, то це очевидно не правда. Фридрих В. писав „Антимакіявелля“ в „повній

Його думку мала стояти на перешкоді з'єднанню Італії. Дальшою, глибшою причиною цього була свого роду духовна спорідненість між ними обома, спорідненість, що виростила на спільнім ґрунті ренесансової духовости. „Нехай дехто — писав Макіявель у два роки після повстання „Князя“ — вважає догани гідним, коли поважні мужі, що займаються великими справами, бувають також ле: кодушні, непостійні, та віддаються легким річам. Але після мене це заслугоє на похвалу, бо в цім ми йдемо за природою, повною змінчивости, а хто її наслідуює, не може заслужити на догану“. Ці слова дають нам ключ до зрозуміння ренесансової людини. Для ренесансу людина була елементарною силою, в якій і високе-шляхетне й низьке було природне й цілком позитивне. Цього роду натуралізм створював цілком інше відношення до зла і добра, чим християнська етика. Ренесансова людина, вільна від усіх обичаєвих, етичних і суспільних начал, що їх накладало на неї християнське середньовіччя і фєвдальний устрій, брала без скрупулів, по епікурейськи світ „таким, яким він є“. Боккаччо формулував це так: „Ліпше є щонебудь робити й опісля каятися, як нічого не робити, а все таки каятись“. А „відроджена“ і „визвождена“ індивідуальність давала, не оглядаючись на нікого, повну свободу всім своїм енергіям, неупорядкованим ніяким виразно окресленим світоглядом і негамованим жадними моральними принципами. А що від епікурейства лиш один крок до цинізму, то що дивного, що Макіявель легко пройшов цей шлях. „Всі люди є злі... добро роблять тільки під примусом (Disc. I. 3). „Всі люди є невдячні, непостійні, брехливі, полохливі й захланні“ (Princ. XVII). „Все на світі є черню“ (Princ. XVIII). „Всі люди на світі між собою рівні“ (Історія Фльоренції III). Тільки на основі такої погорди й ненависти до людей могли зродитися в душі Макіявеля симпатії до Чезара Борджі.

Ми не є приклонниками деклямацій Русса про „вроджену доброту“ всього людського роду, які ще покутують по ліберально-демократичних програмах, але й не можемо прийняти й цього скрайнього песимізму, що довів Макіявеля до погорди людей взагалі. Думаємо разом з Gobineau, „що існує зло, існує добро і верх візьме добро; воно не чинить так багато галасу, воно не пишається, не підносить вереску, не взноситься в гору, щоби заволодіти першими місцями, але воно є тут, воно ділає й остання рука, що спочине на творі семи днів, буде його рукою“. Одначе все ж таки лишається невиясненим, як міг Макіявель, великий патріот, що болів над упадком Італії, зробити Чезара центральною фігурою „Князя“, бо ж Борджів під національним і культурним оглядом радше можна вважати еспанцями, як італійцями; все інше для них було більше важне, як добро італійського народу. Аджеж остання глава „Князя“ ви-

з годі зі своїм переконанням. Взагалі звязувати Фридриха В. з макіявелізмом — це несерйозне й безпідставне підприємство, бо він був володарем в добрім значінню цього слова й засаду „я є першим слугою держави“ визнавав не лише на словах, але й проводив у життя.

разно показує, що цей твір мав не лише завдання бути політичним дорадником абсолютистичних володарів, чим він в дійсності й був впродовж століть, але й заапелювати до Медичів, щоб стали на чолі соборницького італійського руху, до чого вони, як тоді справи стояли, самотні надавались, отже служити теж справі патріотичній. Тут і лежить велика прірва в політичній відчуженості і мисленню Макіявеля.

Макіявель і релігія та моральне відродження народу. Його духовна структура.

Центральною проблемою для нього як політика і патріота було відповісти собі на питання, чому італійський народ дійшов до такого занепаду. А що він умів дуже реально й ясно бачити дійсність, то відповідь приходила скоро і була простою та ясною: „Ми італійці стали нерелігійними і злими“. Автор „Князя“, що дозволяв володарям робити все задля втримання свого панування та звеличував Чезара і йому подібного Агатокля, бичував у „Розважаннях“ своїх сучасників за здичиння обичаїв. Ні хвилини не сумніваємось, що він з повною щирістю писав: „При уважнім читанні римської історії знайдете завжди, як дуже релігія причинялася до карності в війську, до згідливості в народі, до збереження обичайности й засоромлення злих... Бо де є релігія, там дається легко здвинути воєнна сила... Але як страх божий є підставою для величі держав, так його зник є причиною їхнього занепаду“ (Discorsi I. 11.). Але коли безпосередньо далше говорить: „...бо де немає страху божого, там мусить попасти людина в занепад, або недостачу релігії мусить заступити страх перед володарем“ — то треба сказати, що одне зло він уміє заступити тільки другим злом. Такий погляд, висловлений не раз в різних варіантах на сторінках „Розважань“, дає він як відповідь на основну тему в „Розважаннях до перших десяти книг Т. Лівія“, на питання, як можуть знов піднятися упавші і розложені народи. Макіявель, як типова людина ренесансу, не мав ані зрозуміння ані зміслу для тих найглибших сил людської душі, які є осідком етичних начал і релігійних переживань. Хоч був бистроумний й мав хист просто й ясно аналізувати явища політичного життя, він не бачив цього, що відродження народу починається якраз регенерацією і скріпленням цих сил душі і що без цього не допоможе ніяка „тверда рука“ володаря, ані всі його здібності до політичних тактик і комбінацій. Конрад Фер. Маєр, письменник повний глибоких думок, в одній історичній повісті з часів безпосередньо перед „Sacco di Roma“ (римською різнею з 1527) вкладає такі слова в уста смертельно хорого полководця Пескари: „Як відзискується втрачену свободу? Відзискується її вибухом і наступом моральних сил, що виходять з глибин народу... полум'ям гніву і любові. На що спромоглись ви, італійці? На крутість, зраду і скритовбійства. На що числите? На сприятли-

вість обставин, на успіх випадку, на політичну гру. Так не повстає, так не відновлюється жадна нація“. Для Макіявеля є обичайність, правовість і релігія тільки елементами в політичній калькуляції на рівні з добрими фінансами, сильною армією тощо, вони мають лиш постільки вартість, поскільки служать державним інтересам, але вони не є самостійними, первісними силами людської душі, не мають для нього самостійної, абсолютної вартости. Таким, яким він був, що виріс на основах ренесансової духовости, що визнавав наскрізь натуралістичну й позитивістичну мораль, міг дати Макіявель, розпоряджаючи так незвичайними інтелектуальними силами, знамениті розважання на політичні теми, геніяльно просто віддати духа його часу й зобразити тогочасні методи політичного ділання, міг дати першорядні вгляди в людську психіку, — але не міг стати духовим чи політичним реформатором для свого народу, бо до цього потрібно визбутися етичного індіферентизму, закрашеного епікурейством і цинізмом і конечно мати в серці хоч вогник любови до тих, що їх хочеться висвободити з занепаду й пониження. Ведений патріотичними почуваннями міг вказати своєму народові, в чім причина його безсилля, — але не міг творити кращої дійсности, не міг викресати з душі своїх співгромадян нових з орових сил, бо не маючи їх сам, не знав, де їх шукати.

Але ще з іншого згляду він не міг ані сам творити нового життя, ані з кимсь другим у тім напрямі співділати, бо не був це державний муж, а тільки пристрасний обсерватор політичного життя, бо його природі не доставало творчого запалу, творчої волі, активности державного мужа. Вся його рухливість і гін до політичного заняття були лиш цікавістю споглядача, що зблизька хоче пізнати ділання других, до якого особисто пристати він не мав жадної охоти ані не відчував ніякої потреби. Він нераз присвячував інтерес справам, що його внутрішню не доторкали, і висловлював погляди, з якими сам не солідаризувався, „бо добре є все розглянути“. Або знов висловлював якусь думку оттак собі, не звязуючи її з певною тенденцією, н. пр.: „Хто стає самодержцем і не вбє Брута, або хто засновує республіку і синів Брута не знищить, цей не вдержиться довго“ (Discorsi III. 3.*) Єдиною ділянкою його активности була думка, мислення. Та мислення його не було вложене в ніяку льогічно звязану систему, бо не основувалось на якимнебудь скристалізованім світогляді. Тому він не дав не то, що жадної політичної теорії чи системи, але навіть одноцільної методи політичного ділання. Його погляди повні льогічних противенств і річевих заперечувань. Але це був би дуже дешевий спосіб надавати їм надто великого значіння, робити з цього принципову справу і в цій площині вирішувати питання: за чи проти Макіявеля.

*) Натяк на Люція Юнія Брута, що мав увільнити Рим від панування Тарквініїв, а його сини знов брали участь у заговорі для привернення Тарквініїв назад.

Держава в розумінню Макіявеля й українського класо-кратизму.

Не знайдеться серед його поглядів жадних глибших вглядів в суть права й держави, на основі яких можна би вже самому побудувати цілість якогось політичного світогляду, бо Макіявель глибше проблем не розглядав, а в філософію та метафізику взагалі не запускався. Але з фрагментарних сентенцій висловлених тут і там на теми практичного політичного життя, можна собі зясувати, як він розумів державу. Взагалі йому питомих механістичний спосіб бачення суспільних явищ. Держава на його думку — це механічна організація, яку держать в цілості закони, фізична сила війська, релігія, яку він механістичним способом редукує до „страху божого“ і страх перед пануючим, коли нема страху божого. Завданням пануючого є втриматися при владі, давати народові можливість середнього матеріального добробуту та завойовувати чужі землі для побільшення власної держави, або взагалі лиш триматися при владі без огляду на все інше. Все зло чи добро в державі залежить від доброї чи злої конституції, яку можна до впадоби міняти механічними засобами. В цю кардинальну помилку, що їй перший Макіявель промостив шлях до модерного політичного думання, вірять ще й досі, забуваючи глибоку правду, висловлену вперше Плятоном, що устрій даної держави найтісніше зв'язаний з обичаями і взагалі з моральними силами даного громадянства і тому тривкий устрій ніколи не може бути механічно накинений володарем, парламентом чи ким іншим, але він мусить вирости з даного народу і йому внутрішньо відповідати.

Такому механістичному розумінню держави протиставимо органічне поняття про неї, що спирається на українським класократичним світогляді. Правда держава — це живе, суцільне зєднання народу, зріжничкованого і зорганізованого в станах і класах в одну органічну цілість, у спільноту. Держава є найвищою формою життя народу, при чім під формою розуміємо внутрішній зміст з його зовнішнім виявом. Обов'язком пануючих сил в державі є забезпечити народові такі умовини розвитку, де він міг би виявити максимум своєї творчости в найвищих досягненнях на всіх ділянках свого життя. Таким уявленням про державу був безмежно далекий не лиш Макіявель з його способом думання, але взагалі цілий ренесансовий світ. Ренесанс сотворив теж уперве в європейській історії індивідуалізм, смертельно ворожий органічному поняттю суспільних творів; цей індивідуалістичний дух знищив органічне державне життя середньовіччя, а з античного світу, до котрого плевав найживіші симпатії, міг прийняти все інше тільки не розуміння держави як живої спільноти, бо він став на прох з усіми порядкуючими і зв'язуючими початками.

За чи проти Макіявеля?

Вище вже хіба досить з'ясовано ці причини, задля яких можемо виразно й недвозначно відповісти на питання „за чи проти Макіявеля“. Не приймаємо макіявелізму як методи політичного ділання, ні тимбільше в площині приватного життя, бо визнаємо, що до взнеслої справи потрібно чистих засобів, що до великого діла чи здійснення великої ідеї можуть допровадити тільки чисті засоби. Вважаємо релігію й етику абсолютними вартостями і не зводимо їх в нівець натуралістичними або позитивістичними способами інтерпретації. Не приймаємо Макіявелевого механістичного розуміння суспільних явищ. Відкидаємо його поняття про державу, витворене італійським абсолютизмом XIV. і XV. віків та ренесансовим індивідуалізмом. Чуже нам його епікурейство. Рішуче не приймемо Чезарів Борджів і Агатоклів як прообрази пануючих, а проти подавання їх нам як приклади до наслідування будемо з усею силою боротися. Взірців владарських постатей шукатимемо серед великих володарів і творців історії, серед Цезарів (але не Чезарів) давних і новіших, що не є зборищем усіх людських злочинів, але репрезентують найвищі типи людського достоїнства; будемо шукати їх серед таких провідних мужів, що вміли величчю своїх замірів і чаром своєї особистости зєднати собі симпатію і пошану серед своїх громадян, заволодіти уявою народу й піврати його силою свого духа до співпраці над здійсненням їх великих задумів; шукатимемо таких володарів, про яких Ніцше говорив: „Mit der Genesung Zarathustras steht Cäsar da: unerbittlich, gütig: zwischen Schöpfersein, Güte und Weisheit ist die Kluft vernichtet“, отже які зєднують у собі владарську невмолість-твердість з добротою, найвищі творчі сили з мудрістю.

Макіявель і плекання політичних здібностей.

Признаємо, що політичної мудрости нам, як мало якому іншому народові, дуже а дуже потрібно. Але коли шукаємо джерел цієї мудрости, то йдемо глибше в давнину і, поминаючи Макіявеля, звертаємося до незглибимої скарбниці державотворця Плятона; він же для нас, як недержавного народу, без порівняння більш актуальний як Макіявель. Що ж відноситься до практичних порад політичного ділання для володаря та взагалі для політичного діяча, то ми не поділяємо помилкового переконання модерних часів, що вміння панувати, державами й народами кермувати можна навчитися з книжок, так само, як можна з них довідатися, як плекати худобу чи будувати аеропляни. На добу Макіявеля припадає розвиток ріжничкування людського знання на окремі ділянки, а в парі з цим іде тенденція відділити це знання від сполуки зі живим його носієм — з людиною та зробити його від неї цілком незалежним.

На місце живої людини, що в особистім контакті з другою передає їй своє знання й життєвий досвід і є її живим учителем, приходять учитель мертвий — книжка, як збірник всякого знання. В ділянці політичних вмілостей цю тенденцію започатковує Макіявель. Але як не можна стати поетом, хоч би хто простудював і на память усі поетики від Аристотеля по Лессінга, Белінського і Коряка, так не навчать уміння панувати, народами правити жадні студії Макіявеля, бо цю вмілість треба мати в крові. Щойно ця людина може стати справжнім владарським мужем, що таке вміння не засвоїла собі механічно з книжок і політичних „підручників“, але прийшла з ним на світ. А який владарський муж потребує аж Макіявеля, щоби знати нпр., що „Князь, який збільшує могучість другого, копає свій гріб“, що володар „мусить у всіх своїх ділах показати велич, повагу, відвагу і постійність“, або що „жадна оборона не є ліпша і певніша від цієї, яку ви собі самі можете дати власними силами“, що „падаючи, ніколи не надійтесь, що хтось вас піднесе, бо це або не вдасться, або упавшого піднесуть на його власний кошт і він стане залежним від того, хто йому помагав“ і т. п. А хіба перед Макіявелем не було великих владарських постатей, що дійсно вміли панувати? Або знов який муж, що стоїть в кермі життям народу і відповідає за його добро, або взагалі який громадянин, що відчуває вищість загального добра над особистим не буде солідаризуватись з відповідним застереженням з думкою Макіявеля: „коли треба призадуматись над ратунком рідного краю, то громадянина не повинні стримувати жадні розважання про справедливість чи несправедливість“. Не будемо завивати в паперці і скажемо отверто, що бувають в життю народу моменти, які ставлять відвічального провідника в положення, де він не має вибору, і мусить ужити етично оправданого насилля, щоби боронити найвищих інтересів народу. І не треба студіювати аж Макіявеля, щоби це розуміти. Але це не має з макіявелізмом, з поповнюванням злочинів чи ломанням етичних засад нічого спільного, бо ж етика якраз наказує боронити добра загалу (життя й майна) перед ворогами внутрішніми як і зовнішніми. Так н. пр. не є жадним злочином, коли суд карає смертю шкідників загального добра, або вояк на війні вбиває ворогів народу чи держави. Бо це цілком що іншого є захищати суспільні цінності, а боронити особистих забаганок тирана*).

*) Що іншого є боронити життя й майна ближніх, а цілком що іншого змагати до сили, могучости і влади (одиниці, групи людей, чи народу) шляхом злочинів. Це так само як в особистім життю, в небезпеці втрати життя природний закон, християнська етика і державні закони дозволяють вбити свого противника, що безпосередно намагається відібрати нам життя, чи майно, конечно потрібне до життя. Одначе не вільно нікого вбивати на те тільки, щоб побільшити своє майно, свою силу, чи владу. Між тими обома випадками, (що відносяться так до приватного як і публичного життя) є величезна різниця, така сама, як між етикою християнською і етикою Макіявеля, яку католицька Церква осудила (поставила книжку „Il principe“ на індекс заборонених книжок). *Ред.*

А впрочім — приглядайтесь отвертими очима нашій дійсності, а певно більше навчитесь чим з Макіявеля.

Закінчення.

Багато призадумувались люди над цим, який вплив мав „Князь“ на справу висвободження італійського народу. Історик Леопольд фон Ранке, чоловік великої історичної інтуїції розв'язав це питання клясично просто, кажучи: „Макіявель змагав до оздоровлення Італії, але її стан видався йому таким розпучливим, що він був досить відважним дати їй отрую“¹⁾. Дозволимо собі ще пригадати, що ніколи в Італії не читали так масово і з таким захопленням „Князя“, як в перших десятиліттях по смерті його автора, себто в часі, що попередив остаточне поневолення Італії, а її звільнення і зєдинення прийшло аж три століття пізніше...

Коли тепер не один наш дев'ятнадцять чи двадцятьлітний молодець читає „Князя“ з пильністю гідною в його віці іншої лектури, — думаємо, що молодому чоловікові в цій віці сто раз більше користи принесло би читання великих поетів чим Макіявеля — то добре зробіть, як при цій нагоді призадумається хвилю над повищим висловом великого історика...

Ст. Найман.

Спроба зрозуміння сучасного господарського положення*)

I. Пекуча справа.

Майже всюди роздумується під сучасну пору про справу такого або іншого господарського ладу. Як в Європі так і в Америці, Африці, Азії й Австралії найсильніші голови призадумуються над тим, що має бути далше. Не маймо злуди! „Справа“ господарського ладу повстала та існує. Свідомість про велику хибність нинішнього стану проникає дуже скоро до щораз то ширших кол і ця „справа“ дуже скоро може стати з актуальної пекучою, такою, що не стерпить проволочки.

¹⁾ Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber. Lpg 1874 (I. видання 1824). Пан Донцов зачитував це місце в передмові до українського перекладу „Князя“ — як звичайно він це робить з цитатами — невірно, пишучи: „Ранке сказав про нього, що Макіявель дав своїй нації отруту, яка при розпачливім стані його країни була єдиним ліком“. Тимчасом в оригіналі звучить це речення так: „Machiavelli suchte die Heilung Italiens; doch der Zustand desselben schien ihm so verzweifelt, dass er kühn genug war, ihm Gift zu verschreiben“. Наскільки пан Донцов змілив думку оригінаду, зорієнтується вже сам читач.

²⁾ Цю статтю у перекладі поміщуємо з деякими пропусками з технічних причин. Вона появилася у місячнику: „Przegląd Współczesny“ за липень-серпень 1934 р., ч. 147—148 стор. 128—143.